

KIBRIS KALELERİNİN KEŞİF DEFTERLERİ VE KALELERİN TAMİRİ (OSMANLI DÖNEMİ)

*Mustafa SERİN**

ÖZET

Geleneksel Ortaçağ şehirleri surlarla çevrilidir. Ateşli silahların gelişmesi ve topun kullanılmasıyla savunma stratejilerinde bazı değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerden biri de surların etrafında savunmayı daha erken başlatabilmek için tabyaların inşa edilmesidir.

Kıbrıs adasının savunması için Lefkoşa, Magosa, Tuzla, Leymason, Baf ve Girne kaleleri yapılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde de bu kalelerin etrafında tabyaların inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu yüzyılda Kıbrıs'taki kalelerde bulunan top ve mühimmatın sayımları yapılmıştır. Bu sırada kale etrafındaki kale limanlarının temizlenmesi, harab olan kısımlarının yeniden inşa ve tamiri ile kalelerin bakım ve onarımı için bir heyet tarafından keşif defterleri hazırlanmıştır. Keşif defterlerinde, kalelerin mimari yapısı, bölümleri, kullanılan alanlar ve yapı malzemeleri ile malzeme türleri hakkında ayrıntılı listeler bulunmaktadır.

Bu çalışmada Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan kale keşif defterlerinde bulunan veriler kullanılmıştır. Bu kapsamda, Kıbrıs kalelerinin mimari ve fiziki durumu, o dönemde kullanılan malzeme türleri, kalelerin tamiri için ahalden yardım toplanması, kalelerde bulunan eski topların eritilip yeni top imal edilmesi için Tophane-i Amire'ye gönderilmesi gibi detaylı veriler ele almıştır.

Kıbrıs, Akdeniz'in ortasında önemli bir ticaret ve medeniyet adasıdır. Tarih boyunca birçok millete mensup insanlar ada üzerinde barış içerisinde yaşamış, ticaret yapmış, deniz ticaretinin önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Akdeniz'in ortasında bir ada olması nedeniyle, tarih boyunca adada yaşayan kavimlerce güvenlik ve savunmaya yönelik önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin başında, adada yaşayan insanların güven içerisinde yaşayabilecekleri yerleşim yerlerinin oluşturulması ve gerektiğinde dışarıdan gelecek saldırılara karşı adanın savunulması gelmektedir.

Çalışmamızda Kıbrıs adasında bulunan ve Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında adayı fethetmesiyle birlikte adada yaptığı imar faaliyetlerinden kalelere ve kale tamirlerine değinilecektir. "*Kıbrıs Kalelerinin Keşif Defterleri ve Kalelerin Tamiri*" adlı çalışmamızın ana kaynağı, Kıbrıs Şeriye Sicilleri'nde¹ bulunan "*Kale Keşif Defterleri*"dir. Amacımız, Kıbrıs

* Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, mustafa.serin@bilecik.edu.tr (Bu tebliğ, 9-11 Ekim 2015 tarihleri arasında KKTC Yakın Doğu Üniversitesi tarafından yapılan "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyumu"nda sunulmuştur.)

¹ Kıbrıs Şeriye Sicilleri, 2005-2007 yıllarında Türk Arşivciler Derneği tarafından, KKTC Cumhurbaşkanlığı ve TC Lefkoşa Büyükelçiliği himayelerinde, KKTC Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü ile ortaklaşa yapılan bir proje ile günümüz türkçesine aktarılmıştır. "*Kıbrıs Şeriye Sicillerinin Günümüz Türkçesine Aktarılması Projesi*" sayesinde, Osmanlı ve İngiliz dönemi şeriye sicilleri ve zabıt defterleri günümüz türkçesine aktarılmış, katalogları çıkartılmış, restorasyonları yapılmış ve bilgisayar ortamına alınmıştır. Bu çalışma ile Kıbrıs adasının

kaleleri ile ilgili tarihi bazı bilgileri ana kaynaklarından yola çıkarak ortaya koymak, kalelerin tamirleri esnasında keşif defterlerinde kaydedilen yer, mevki ve teknik tabirlere dikkati çekmek ve kalelerin burç ve tabya isimleriyle ilgili toplu bir listeyi ortaya çıkartmak olmuştur².

Bunun için öncelikle "*kale*" tabirinden yola çıkılarak kalelerin bölümleri, stratejik özellikleri açıklanacak, Kıbrıs kalelerinin tamiriyle ilgili yapılan keşiflerin kayıtlı olduğu defterler incelenecek ve kale tamirleriyle ilgili bilgi verilecektir.

1. Kalelerin mimari yapısı ve ilgili tabirler

"*Kale*" veya "*Kal'a*", düşmanın gelmesi beklenen stratejik yollar üzerinde, askerî önemi olan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda, savunma ve güvenliği sağlamak üzere yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapıya verilen genel addir³. Kaleler genellikle yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, dağlar arasında boğaz, denize uzanan burun, kıyıdan uzaktaki adacıklar, köprü başları gibi stratejik yerlerde inşa edilmiş ve bu sırada arazinin tabii özelliklerinden de yararlanılmıştır. Yer seçilirken ayrıca kolay ve az sayıda bir kuvvetle savunulabilmesi, gerektiğinden, içerisinde yaşayanların dışarı çıkabilmesi, uzun süreli kuşatmalarda su ihtiyacını sağlayacak imkanlara sahip olması, kuşatmalara uzun süre dayanabilmesi, bir veya birkaç tarafında tabii engellerin bulunması şartları göz önünde tutulmuştur. Kaleler bir veya iki kat halinde inşa edilir, en fazla tehlikeye maruz kısımlarında ayrıca duvarların dışına bir de hendek kazılırdı.

Kale keşif defterlerinde geçen tabirlerin anlaşılması bakımından, ilgili tabirlere de kısaca değinmemiz yerinde olacaktır. Kalelerin ana duvarlarına "*kale bedeni*", kaleleri köşelerindeki yüksek kısımlara silah yerleştirilen ve uzakları gözetleyebilecek görüş alanları mevcut olan kısmına "*kale burcu*", kalenin dışını çevreleyen dış duvara "*kale duvarı*", kale duvarları üzerinde bulunan ve çevreyi gözetlemeye yarayan kuleye "*gözetleme kulesi*" kalelerin çevresinde, kaleye ulaşmayı engellemek için açılan, içi su dolu geniş hendeğe "*kale hendeği*", kale duvarlarının iç kısmında kalan ve yaşam alanlarının bulunduğu kısma "*kale içi*", kalenin siperlerine ise "*kale kalkanı*", kalelerin veya kale ile çevrili şehirlerin, yerleşim yerlerinin giriş ve çıkışlarının sağlandığı büyük kapıya da "*kale kapısı*" adı verilirdi. Bu kapı savaş sırasında askerlerin dışarıya saldırı yapmasına yarar ve tehlikeli zamanlarda muhkem kapatılırdı. Kale kapıları çift kanatlı ve kalın ağaçlardan yapılırdı. Üzerleri bakır, tunç veya demir madeni levhalarla büyük çivilerle kaplanmak suretiyle kuvvetlendirilirdi. Kale kapılarının bir topuk üzerinde döner gibi açılanları olduğu gibi duvar içindeki oyuklar içinde yan taraflara veya yukarıya açılan, gerektiğinde zincirlerle kaldırılan çeşitleri de bulunmaktaydı.

Kaleye dışarıdan giriş ve çıkışı engellemek için konulan, duruma göre açıldığında köprü görevi gören demir parmaklığa "*kale kapısı trabzanı*", kale bedeni üzerinde, seyirdim yolunun kenarında, ok atım ve etrafı gözetlemede kullanılan dış biçimindeki duvara "*kale mazgallı*", kalelerin ortasında bulunan, genellikle muhafızların toplanma ve eğitim alanına "*kale meydanı*", eski kale duvarlarının genellikle dışa bakan yüzlerinin ön kısmına "*kale önü*" denirdi. Bu kısımda arazi elverişli olduğu zaman içi su dolu derin hendekler bulunur ve kalenin savunma gücünü arttırdı. Tepe üzerinde yapılan kalelerin ön kısmındaki dik kayalık, savunmayı destekleyen bir engeldi. Kale önü, kaleye taarruz edildiği zaman kale muhafızlarının ateşlerinin toplandığı alandı. Kalenin veya surların çevirdiği şehrin en yüksek

sosyal, ekonomik ve kültürel tarihi ile ilgili bilinmeyen birçok konu gün yüzüne çıkartılmıştır. Çalışmada, Kıbrıs tarihinin Osmanlı ve İngiliz Dönemi hakkında yapılacak araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır

² Bkz. Ek 1.

³ DİA; "*Kale*", c. 24, s. 234; Meydan Larousse, "*Kale veya Kal'a*", c.6; s.795.

yerinde hükümdar, bey veya kumandanın oturduğu son savunma yerine "*iç kale*", kale bedenlerinde duvarların üzerinde, mazgal siperlerinin arkasında bulunan, kale emniyetini sağlayan görevlilerin gidip geldikleri, korunaklı yola ise "*seğirdim*" adı verilirdi⁴.

Osmanlılarda kaleler, surun gerekli yerlerinde yapılmış kuleleri olan muhkem yapılarıdır. Yuvarlak veya çok köşeli olan bu kulelerde askerler için odalar bulunur, duvarın içinden çıkan taş merdivenlerle katlarda buluna sofalara çıkılırdı. Sofaları aydınlatmak için dış duvarlarda dar ve uzun yarıklar bulunur, gerektiğinde düşmana ok atmak veya ateş açmak için bu yarıklar kullanılırdı. Bazan bu kulelerin üzerinde, koni biçiminde bir de çatı bulunurdu. Kale duvarlarının üzerine, insan boyundan biraz yüksek bir duvar daha yapılırdı. Bu duvara da "*baru*" veya "*barbatu*" adı verilirdi. Bu kısımda düşmana ok ve taş atmak veya kaynar su ve kızgın yağ dökmek için mazgallar, arka taraflarında ok atanları korumak için mazgal siperleri bulunurdu. Siperlerin arkasında ise "*seğirdim*" adı verilen, görevlilerin yürüyüş yolu bulunurdu. Bazı surlarda duvarın üst kısmına, sur dibine yaklaşan düşmana ateş ve ok atmaya yarayan şerefe gibi ahşap çıkıntılar da yapılırdı. Bunlara da "*sengendâz*", "*külühendâz*" ya da "*metris*" denilirdi⁵.

Kale duvarları dik olarak, kireç ve dövülmüş kiremit karışımı moloz harçla birbirine tutturulan, büyük taşlarla örülürdü. Mazgal siperlerinin üst kısımları, yağmur sularının iki yana akmasını sağlayacak şekilde, eğimli taş döşemelerle veya kiremitle örtülürdü. Yüksek yerlere yapılan kalelerin dışındaki diğer kalelerin etrafına bir hendek kazılır ve imkan varsa bu hendek su ile doldurulurdu. Kalenin girişini korumak ve gerektiğinde hendek üzerinden geçişi sağlamak üzere zincirlere bağlı iner-kalkar bir köprü bulunur, tehlike anında köprü yukarı kaldırılarak kalenin giriş güvenliği sağlanırdı.

Kalelerin en zayıf kısmı olan dış kapılarının korunması, aynı zamanda dış kapıyı aşabilen düşmanın kale içine girmelerini engellemek amacıyla, kapıların iç tarafında, her yanı kapalı ve gerektiğinde kalenin içine bağlantıyı da kesebilen küçük bir avlu bulunurdu. Hendeği ve köprüyü aşabilen düşmanın kalenin içine yayılmadan burada hakkından gelinmesi sağlanırdı. Bazı kalelerin dış duvarları çevresinde arazinin durumuna göre dış duvarlara yaklaşmayı engellemek amacıyla yapılan "*şiv*" veya "*şev*" adı verilen dışa meyilli bir duvar daha bulunurdu.

Kalelerin içinde bir kumandan konutu ile kulelerden birinin içinde veya ayrı bir yapı halinde ibadethane de bulunurdu. Muhafızlar, kulelerde veya kalenin içinde ayrı binalarda yaşıyorlardı. Her kalenin, yiyecek deposu olarak kullanılan kargir ambarları, koğuşları, özellikle su ihtiyacını karşılamak üzere su kuyusu veya sarnıçları vardı. Bazı kalelerde ise uzun kuşatmalara dayanabilmek için kale dışındaki bir su kaynağına inen gizli tüneller de bulunmaktaydı⁶.

Akdeniz'in ortasında, Anadolu, Suriye ve Mısır arasında tarih boyunca çok önemli stratejik ve ticari öneme sahip bir konumda bulunan Kıbrıs Adası'nda, adanın güvenliğini ve hakimiyeti sağlamak üzere muhtelif dönemlerde inşa edilmiş birçok kale bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı denizden gelebilecek saldırıları önlemek üzere inşa edilen sahil kaleleridir. Diğerleri ise Beşparmak Dağları gibi adanın yüksek kesimlerinde ve tepelerde inşa

⁴ Duvarlar, merdiven kurarak tırmanmayı ve saldırmayı önleyecek kadar yüksek, kale duvarlarında gedik açmak için kullanılan savaş aletlerinin darbelerine dayanacak kadar da kalın yapılırdı. Kapılar, çifte surlar ve özel yapılmış kulelerle savunulurdu. Kalelerde kuşatma süresince kale içinde yaşayan halkın ve görevlilerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar suyu olan sarnıç ve kuyular bulunurdu. Meydan Larousse, "*Kale veya Kal'a*", c.6; s.796.

⁵ Kalelerle ilgili bu kısımda verilen bilgiler 1-B, 29 ve 45 Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicillerinde bulunan keşif defterlerinden alınmıştır.

⁶ DİA; "*Kale*", c. 24, s. 234.

edilmiş kalelerdir. Bunlardan deniz kenarında bulunan kaleler genellikle adanın savunması ve yaşam alanı olarak, yüksek yerlerde bulunan kaleler ise gözetleme amacıyla kullanılmaktaydı. Kıbrıs'ta bulunan kaleleri, deniz kenarında ve iç taraflarda bulunan kaleler olarak iki gruba ayırabiliriz. Deniz kenarında bulunan kaleler Mağusa Kalesi, Girne Kalesi, Limasol Kalesi, Larnaka Kalesi, Baf Kalesi, Yenikale, Tuzla Kalesi, iç taraflarda bulunan kaleler ise Lefkoşa Kalesi, St. Hilarion Kalesi, Buffavento Kalesi, Kantara Kalesi'dir.

Günümüzde adada kurulan iki devletin de başkenti olan Lefkoşa'da bulunan Lefkoşa Kalesi, tarih boyunca insanların güvenle yaşadığı bir şehir konumunu sürdürmüştür. Düz bir alan üzerinde bulunan kale, surlarla çevrilmiştir. Yine Mağusa Kalesi, limanı, kale içi yerleşim alanlarıyla ve içinde bulundurduğu tarihi yapılarıyla günümüze kadar ulaşabilmiştir. Kalelerle ilgili bu çalışmamız esnasında, keşif defterlerinde geçen yer isimlerinin daha iyi anlaşılması bakımından, kalelerin surları ve burçları ile ilgili isimlere de yer vermemizin doğru olacağı kanaatindeyiz.

Lefkoşa Kalesi'nde⁷ bulunan 11 surlu isimleri şöyledir: Musalla burcu, Cevizli burcu, Zeytinli burcu, Altun burcu, Sazlı burç, Bayraktar burcu, Kara İsmail Burcu, Mezarlık/Değirmen Burcu, Kaytaç Ağa burcu, Zahra burcu, Cephane burcu. Bu isimler haricinde keşif defterlerinde Lala Burcu ve Sarı Ali Ağa Burcu isimleri de geçmektedir⁸. Kalede "Girne kapısı", "Mağusa kapısı" ve "Baf kapısı" adlarıyla üç adet kapı bulunmaktadır. Lefkoşa kalesi, 9 Eylül 1570 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir⁹. Günümüzde kalede bulunan burçlardan 5 tanesi Türk tarafında, 6 tanesi Rum tarafında ve 1 tanesi de ara bölgede bulunmaktadır.

Keşif defterlerinde Girne Kalesi'nde bulunan yer ve mevki isimleri Tırmık kulesi, Nalbant tabyası, Küçükhisar tabyası, Uzun tabya, Girne Kalesi kapısı, Dağ kapısı, Sarnıç mahalli, Buğday mahzeni, Arpa mahzeni, Şüheda mahalli, Deniz tabyası şeklindedir.

Bunların dışında, keşif defterlerinde geçen Mağusa Kalesi¹⁰ ile ilgili yer ve mevki isimleri¹¹ Akkule tabyası, Arap tabyası, İkinci tabya, Dördüncü tabya, Beşinci tabya, Uğrun

⁷ Kale ile ilgili olarak en kapsamlı çalışma, Yakın Doğu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Çilen Erçin tarafından yapılmıştır Erçin, Lefkoşa Kalesi hakkında şu tespitlerde bulunmuştur: "1489-1571 yılları arasında Kıbrıs'da hüküm süren Venedikliler, Akdeniz'de etkin bir güce sahip olarak yaşadıkları dönemde, ticaret yollarının kesişme noktalarından biri olarak adayı stratejik öneminden dolayı uzun süre ellerinde tutmuşlardır. Adayı, yerleşmekten çok ticaret filolarını barındıracak bir liman ve bölgedeki egemenlikleri için bir güvence olarak kullanmışlardır. Lefkoşa Venedikliler döneminde adanın başkenti olmaya devam etmiştir. 1567 yılında, Venedikliler şehri korumak amacı ile kent alanını küçülterek daha dayanıklı surlarla çevirdiklerini görmekteyiz. Mevcut 3 giriş kapısını muhafaza ederek ve şehrin üçte ikisini oluşturan, etrafındaki yapıları yıkarak, surların içi günümüzdeki şekline indirgenmiştir. Kentin çevresi üçte bir oranında kısalmıştır. Surlar, Ayasofya Katedrali (Selimiye Camii)'ni aşağı yukarı merkez alan bir çember şeklini almıştır. Bu dairenin üç noktasında kentin çevresi ile ilişkisini kuran kapılar açılmışlardır. Kuzey'de Proveditor (Girne) Kapısı, Doğu'da Giuliano (Mağusa) Kapısı ve Batı'da Domenico (Baf) Kapısı Dairenin üzerine eşit aralıklarla belirlenen 11 yerde, ok temrenine benzeyen üçgen şekil ve geniş alanı ile top savunmasına uygun alçak burçlar inşa edilmişti (Keshishan 1974). Uzunluğu 5 km'yi bulan ve bir daire biçiminde olan Lefkoşa surlarında, 11 burç ve 3 ana giriş çıkış kapısı vardır. Bu surlar, Venedikliler tarafından Osmanlı imparatorluğu saldırısına karşı güçlü bir şekilde yükseltilecek geliştirilmiştir. Halen 5 burç Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, 5 burç Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin kontrolünde olup, 1 burç da (Zahra burcu) her iki ülke tarafından paylaşılmaktadır. ", "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Lefkoşa/Nicosia Kenti'nin 13. yy - 15. yy Arasındaki Fiziksel Biçimleniş", MEGARON Dergisi, YTÜ Mimarlık Fakültesi yay., s. 2014;9(1):34-44.

⁸ KŞS, Defter no: 29, s. 129, hk. No: 233;

⁹ Fetihle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. "Lefkoşa Kalesi'nin Fethini İlk Elden Anlatan Mühim Bir Mektup" Doç. Dr. Muhittin ELİAÇIK, SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.26, Bahar 2009, ss.21-38.

¹⁰ "1192-1211 seneleri arasında Latinlerin adayı işgali zamanında yapılmıştır. Kale, Ortaçağ zamanında birçok devlet tarafından işgal olunmuştur. Venedikliler 1554 yılında kaleyi tamir ettirmişlerdir. Kale, 1570 yılında Lefkoşa kalesinin fethinden sonra hiçbir direnme ile karşılaşılmeden Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir."

kapı, Mevlevihane tabyası, İç tabya, Deniz tabyası, Zincirboğazı tabyası, Altun tabya, Bayrakdar tabyası, Kara İsmail tabyası, Değirmen tabyası, Asfaroğlu tabyası, Emir Ali Ağa tabyası, Azab tabyası, Taşkule, Canbulad tabyası, Karpas tabyası, Kara tabya, Yeşil deniz karşısı kabristanı şeklindedir¹².

2. Kale Keşif Usûlü ve Keşif Defterlerinin Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti döneminde imar faaliyetleri genellikle merkezden yönetilmekteydi. İmparatorluk dahilinde yapılacak büyük binalar, tamiratlar ve imar işleri için, işin uzmanlarından oluşan bir heyet görevlendirilir, bu heyet tarafından, yapılacak işler mahallinde tespit edilerek keşif defterleri¹³ hazırlanır ve tahmini maliyetleri çıkartılarak "*Keşf-i evvel*" defteri adıyla kayıt altına alınır. Yapılacak işlerle ilgili mali kaynaklar ile maliyet hesapları, ilk keşifte bulunmayan veya sonradan eklenen kısımlar ile ilgili işler ise "*Keşf-i sâni*" defterlerine kaydedilirdi. İmalat veya tamiratlar yapıldıktan sonra da eksik veya yapılamayan işlerle ilgili gerektiğinde "*Keşf-i sâlis*" defterleri hazırlanırdı.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu tür defterlere sıklıkla rastlanmaktadır. Merkezî idareden görevlendirilen bir yetkili başkanlığında, bilirkişilerle birlikte, mahallinde çevreyi ve yapılacak işleri anlayan yerel görevliler eşliğinde yapılan keşiflerin defterleri, görevlilerce merkeze gönderilir, ayrıca mahallinde kadı siciline de işlenirdi. Keşiflerle ilgili Osmanlı Arşivi'nde bulunan Maliyeden Müdevver Defterler'de (BOA.MAD.d) birçok kayda rastlamak mümkündür.

Keşif defterlerini incelemeye geçmeden önce, defterler ile ilgili bir hususu belirtmek yerinde olacaktır. Kıbrıs Şeriye Sicilleri'nin günümüz türkçesine çevirilmesi esnasında ortaya çıkan ve tarafımızca¹⁴ 1-B numarası verilen sicilde, iki adet defterin beraber ciltlendiği, defterlerin birbiri ile alâkasının olmadığı ve hüküm tarihlerinin karışık olduğu tespit edilmiştir. Defterin baş tarafında 1647 (h.1057-1058), 1665 (h.1076) yıllarına ait şeri mahkeme kayıtları olduğu halde ortalarında 1688 (h.1099), 1689 (h.1100), 1831 (h.1247), 1833 (h.1249), 1851 (h.1267) yıllarına ait kayıtlara rastlanmaktadır. Konumuz olan keşif defterleri de aynı sicil içerisine sonradan dahil olmuş sayfalardan ibarettir. Bunu sayfa boyutlarından, yazı türünden ve hüküm tarihlerinden kolayca anlamak mümkündür. Tahminimizce bu defterler ayrı ayrı tutulduğu halde, kaybolma endişesi ile sonradan fasiküllerin ciltlenmesi sırasında birbirine raptedilmiştir. Defterin tamamı 81 sayfa olup, 1-22

Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Halit Fikret Alasya; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay, seri: III, sayı: B1, ikinci baskı; Ankara-1977, s. 213

¹¹ KŞS, Defter no: 45, s. 157,

¹² "... Osmanlı İmparatorluğu adaya geldiğinde, Mağusa (Gazimağusa) Kalesinde olan Venedikliler, 10 ay direnebilmiştir. Lala Mustafa Paşa önderliğindeki Osmanlı ordusunun yoğun ateşi sonunda kalenin bazı yerlerinde ciddi hasar oluşmuş, sonunda fethedilmiştir. Gazimağusa Kalesinin fethi, Avrupa tarihinde en uzun ve kanlı süren fetihlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Zamanında kalenin etrafı su ile çevirilmiş, giriş-çıkışlar zincirler ile kalkan-inen köprülerle sağlanmıştır. Kale surlarında iki adet kapı bulunmaktadır. Bunlardan deniz tarafında bulunan kapı '*Deniz kapısı*', karaya bakan kısımdaki kapı ise '*İç kale kapısı*' olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca karadan kaleye giriş çıkışı sağlayan '*Kara kapısı*' bulunmaktadır." Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Halit Fikret Alasya; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay, seri: III, sayı: B1, ikinci baskı; Ankara-1977, s. 207

¹³ "Keşif defterleri ve keşif yöntemi özellikle onarım ve restorasyon çalışmalarının maliyet hesaplamalarında sıklıkla kullanılmıştır. Malzeme eskimesine, iklimsel koşullara ya da bazı ilave ve tadilatlarla dayalı olarak ortaya çıkan onarımlarda keşif yöntemi benimsenmiş olup yapılacak imalatlar yerinde tespit edilerek işçilik ve malzeme miktarları kalem kalem çıkartılır, bunlar piyasada geçerli olan rayiç fiyatlarla değerlendirilerek yaklaşık maliyet elde edilirdi." H. İbrahim Yılmaz, S. Ümit Dikmen "*Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemi*", NWSA-Engineering Sciences Academy, 2012, Volume: 7, Number: 1, Article number: 1E0280.

¹⁴ Mustafa SERİN'in proje yöneticiliğini yaptığı "*Kıbrıs Şeriye Sicillerinin Günümüz Türkçesine Çevirilmesi Projesi*"nde, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda görevli yüze yakın arşiv uzmanı çalışmıştır.

sayfalar arasında, Kıbrıs kalelerinde bulunan top ve mühimmatın sayımı yapılmış ve her kalede bulunan top ve mühimmat, ayrı ayrı deftere kaydedilmiştir¹⁵.

Defterin ilk hükmü *"Tophâne-i Âmire İhtiyat Alayı miralaylarından Ahmed Bey tarafından yapılan sayımların sonuçlarına göre, Kıbrıs'ın Lefkoşa, Mağusa, Tuzla, Leymason, Baf ve Girne Kaleleri ile anbarlarında mevcut olan top, tüfek, cephan ve sair alet ve edevatın cins ve miktarları."*¹⁶ şeklinde özetlenmiş, hükmün sonunda 1849 [12]65 tarihi verilmiştir. Kalelerde bulunan top ve mühimmatın sayımı bittikten sonra ise kalelerde tamire muhtaç yerler tespit edilmiş, ayrıca kalenin yeniden inşa edilecek yerleri belirtilmiştir. Her kaleye göre ayrı ayrı tutulan kayıtlar, ayrı hüküm olarak kaydedilmiştir. Kale tamirleri ve kalelerde müceddeden inşa edilecek yerleri belirten ve 1-B Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicilinde kayıtlı ilk hüküm, defterin 22. sayfasında kayıtlıdır.¹⁷ Kaydın başında bulunan *"Numara: 14"* yazısı, ilk dönem tutulan kadı sicillerine benzememektedir. Bu nedenle keşif defterlerinin, 1-B numaralı sicile sonradan eklendiği görüşümüz ağırlık kazanmaktadır.

Kayıtta, *"Kıbrıs cezîresinde vâki Lefkoşa ve Mağusa ve Tuzla ve Leymason ve Baf ve Girinye kal'alarında ..., ... bu sırada müceddeden inşâ ve tamiri icab ve iktizâ eden bazı mahall ve mevâkiin şer-i şerîf ve mahalleri meclisi marifetleriyle ihtiyâten keşifleri icrâ olunduğu ..."* denilmektedir. Defterin 22. sayfasında bulunan 18 numaralı hüküm ise *"Lefkoşa Kalesi'nin yeniden inşa ve tamir edilmesi gereken yerlerinin tespiti maksadıyla yapılan keşif sonuçları"* şeklinde özetlenmiş olup, *"Berây-ı keşf-i Kal'a-i Lefkoşa"* başlığını taşımaktadır. Defterin 26. sayfasında 19 numara ile kayıtlı hükümde, *"Mağusa Kalesi"* nin, 29. sayfada 20 numara ile kayıtlı hükümde *"Tuzla Kalesi"* nin, 32. sayfasında kayıtlı 21 numaralı hükümde ise *"Leymason Kalesi"* nin keşif defteri kayıtlıdır. İlk kayıtta *"Lefkoşa, Mağusa, Tuzla, Leymason, Baf ve Girne kalelerinin keşf-i evvel defterlerinin kayıt sureti"* olarak belirtilmişse de Baf ve Girne kalelerinin keşif defteri sureti 1-B Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili'nde yer almamaktadır.

Kıbrıs kalelerinin keşif defterlerinin kayıtlı olduğu bir başka sicil ise, 45 numara ile kayıtlı sicildir. *"Kıbrıs Şeriye Sicillerinin Günümüz Türkçesine Çevrilmesi Projesi"* kapsamında, orijinal numaraları korunarak yapılan çalışmalarda, defterlerin tamamı bir arada incelendiğinde bazı defterlerde kayıtlı hükümlerin, tarihlerinde uyumsuzluklar olduğu tespit edilmiştir. Mesela 1-B numaralı sicilde kale keşifleriyle ilgili kayıtlar, 1849 (h.1265) tarihini gösterirken, 29 Numaralı sicilde kale tamirleriyle ilgili hükümde 1817 (h.1232) tarihi, 45 numaralı sicilde ise 1823 (h.1238) tarihi görülmektedir.

Şeriye sicillerinde genellikle bir defterde birbirini izleyen birkaç yıl içerisinde görülen davalar veya sicile kaydedilmesi gereken ferman, berat, vakfiye vs. kaydedilirken, bazı defterlerde, özellikle de altında tarih bulunmayan kayıtları içeren defterlerde bir sıkıntı görülmektedir. Bu tür durumlarda genellikle altında tarih bulunmayan kayıtlar, bir önceki veya bir sonraki hükmün tarihi ile tahminen tarihlenmekte olduğundan bazan gerçek tarihi yansıtmamaktadır. Özellikle şeriye sicillerinde, defterin bazan arka kısmından başlanarak aylık masrafların, keşif defterlerinin, kale yoklamalarının v.s kaydedilmesi, defterler üzerinde araştırma yapan bilim insanlarını yanıltabilmektedir. Kıbrıs Şeriye Sicilleri toplu olarak incelendiğinde bu tür problemlerin olduğu, bazı defterlerin sonuna muhtemelen defterin ciltlenmesi sırasında diğerleriyle hiç alakası olmayan başka parçalar eklendiği veya aralarında alaka olmayan iki defterin aynı cilt içerisine alındığı görülmektedir. Kale keşif defterlerinin

¹⁵ Konuyla ilgili bkz. Kara, Adem, *"19. Yüzyılda Lefkoşa, Limasol ve Baf Kalelerinde Osmanlı Askeri Gücü"*, , Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi (Kıbrıs Özel Sayısı II), sa: 2013-2, s.15-42, Doi Number: 10.12981/1308-4445.2013.02.02

¹⁶ KŞS, Kıbrıs Şeriye Sicilleri; 1-B, s. 1, hk. 1. (Sayfa ve hüküm numaraları defterin orjinaline göre verilmiştir)

¹⁷ KŞS, Kıbrıs Şeriye Sicilleri; 1-B, s. 22, hk. 18.

kayıtlı olduğu 45 numaralı sicilde de böyle bir usûl uygulanmıştır. Defterde bulunan hükümler 1858 (h.1275) - 1861 (h.1278) yıllarına ait olduğu halde, son kısmında 1842 (h.1258) ve 1820 (h.1238)yıllarına ait hükümler bulunmaktadır.

Araştırma konumuz Kıbrıs kalelerinin keşif defterleri ve kale tamirleri olduğundan, şeriye sicillerinde kayıtlı hükümlerin yukarıda belirttiğimiz aksaklıklarını fazla dikkate almadan, ilgili kayıtları defter numaralarına göre değil, tarihi kronolojide incelemek ve ilk tamirin yapıldığı 1572 yılına ait kayıtların yer aldığı Mühimme Defteri'nden başlamak doğru olacaktır.

a) 1572 Tarihli 12 Numaralı Mühimme Defteri

Kıbrıs'ın kalelerinin tamirine ve kale içerisinde yapılacak yeni bölümlerin inşasına, Kıbrıs'ın fethinden hemen sonra başlanmıştır. 1570 yılında Lefkoşa, 1571 yılında ise Mağusa ve Girne kalelerinin fethinden sonra, 1572 yılında Divan-ı Hümâyûn'da alınan bir kararla Mağusa Kalesi'nin tamiri için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Konya, Lârende, Niğde ve İçel sancakları kadılarına gönderilen bir fermanda, "*Hâlâ cezîre-i Kıbrıs'da Mağusa Kal'asının tamirine muhtâc yirleri meremmet ü tamîri için bennâ vü neccâr lâzım olmağın...*" denilmekte ve Mağusa Kalesi'nin tamiri için Konya, Karaman, Niğde ve İçel sancaklarından yeterli sayıda duvarcı ve marangoz gönderilmesi, ayrıca bunlar arasında Kıbrıs'ta yerleşmek üzere gidecekler olursa, onlara da zorluk çıkartılmaması emredilmektedir¹⁸. Yine aynı tarihte Halep kadısı ve defterdarı ile Şam beylerbeyine gönderilen bir fermanda ise, "*Hâlâ Mağusa Kal'asının tamiri için vâfir ü müstevfî bennâ vü neccâr lâzım olmağın...*" denilmekte ve Halep ve Şam'dan, Mağusa kalesinin tamiri için yeterli sayıda duvarcı ve marangoz gönderilmesi emredilmektedir¹⁹.

Mağusa Kalesi'nin fetih esnasında yıkılan veya hasar gören yerlerinin, fetihten hemen sonra, Anadolu'dan, Halep'ten ve Şam'dan gelen duvarcılar, marangozlar ve kalenin fethinde görev alan Karaman sipahileri sayesinde büyük ölçüde tamamlandığını görmekteyiz²⁰.

Karaman Beylerbeyi tarafından padişaha gönderilen mektupta, "*Mağusa Kalesi'nin yıkılan yerlerinin evvelkinden daha sağlam olarak tamir edilip, toprak ile yapılan yerlerin yıkılarak yerine taş ve kireç ile daha sağlam yerlerin yapıldığı, hendek içine ve deniz tarafına yerleştirilecek toprak için mazgal delikleri açıldığı, Akkale'nin kuzey tarafında yıkılan yerlerin tamirine başlanıp, sağlam bir şekilde yapıldığı, ayrıca harab olan diğer yerlerin de eskisinden daha sağlam olarak tamir edildiği ve tamirat işlerinin bitmek üzere olduğu, Karakule'den içeride olan Akkule'nin yıkılan yerlerinin tamirinin ise Kıbrıs Beylerbeyi Sinan tarafından başlatıldığı ve kısa süre içerisinde bitirileceği...*"²¹ belirtilmektedir.

Bununla birlikte, aynı yıl içerisinde imar işlerine de başlanmıştır. Kıbrıs beylerbeyine ve defterdarına gönderilen bir hükümdede, minareleri bulunmayan Mağusa'daki cami-i şerîfe bir, Lefkoşa'daki cami-i şerîfe iki minare yapılması²², kale tamirleri bittikten sonra camilerin tamir ve tadilatlarının da bitirilmesi emredilmiştir. Bu hükümden de anlaşıldığı gibi, fetih esnasında hasar gören kalelerin tamirleri ve yeniden yapılacak eklentilerin yapımı, iki yıl içerisinde büyük oranda tamamlanmıştır.

¹⁸ BOA, Divan-ı Hümayun Sicilleri Serisi, 12 Numaralı Mühimme Defteri Özet ve Transkripsiyon", hk. No: 804

¹⁹ BOA, 12 Numaralı Mühimme Defteri Özet ve Transkripsiyon", hk. No: 878

²⁰ BOA, 12 Numaralı Mühimme Defteri Özet ve Transkripsiyon", hk. No: 1064

²¹ BOA, 12 Numaralı Mühimme Defteri Özet ve Transkripsiyon", hk. No: 1064

²² BOA, 12 Numaralı Mühimme Defteri Özet ve Transkripsiyon", hk. No: 1211

Bu yıllardan sonra Kıbrıs kalelerinde büyük bir tamiratın veya yenilemenin yapılmadığı fakat kalelerde bulunan top ve mühimmatın sık sık sayımlarının yapılarak eksiklerinin giderildiğini, barut ve malzeme ihtiyaçlarının karşılandığını görmekteyiz.²³

b. 1817 Tarihli Keşif Defterleri²⁴

Kıbrıs Şeriye Sicillerinde gördüğümüz kale keşif defterleri ve kale tamirleri ile ilgili kayıtlar 1817 (h.1232) yılında başlamaktadır. 23 Ocak 1817 (5 Rebiülevvel 1232) tarihinde Kıbrıs'ta bulunan Lefkoşa, Mağusa, Tuzla, Limason, Baf ve Girne'deki toplam altı adet kalenin tamiri ve hendeklerinin temizlenmesi için adanın muhassılı hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan Seyyid Mehmed Emin Efendi görevlendirilmiştir. Mehmed Efendi tarafından, kale görevlileri, mimarlar, ustalar ve ahâlinin ileri gelenleriyle birlikte yerinde inceleme yaparak hazırlanan keşif defteri, kale naibi aracılığıyla merkezî idareye takdim edilmiştir²⁵. Bu kalelere dair keşif verilerini sırasıyla inceleyelim.

b.1. Lefkoşa Kalesi Keşif Defteri

1817 tarihli keşif defterinde genellikle tabya, burç ve kapıların tamiri için yaklaşık maliyet tespiti yapılmıştır. Lefkoşa Kalesi'nde yapılacak tamiratın yaklaşık maliyeti ayrıntılı olarak kaydedilmiş, diğer kalelerde yapılacak tamirat için de yaklaşık bir maliyet hazırlanmıştır. Lefkoşa Kalesi'nde yapılacak tamirattan bazıları ve yaklaşık maliyetleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Lefkoşa Kalesi'nde yapılacak tamirat²⁶

Yapılacak iş	Yaklaşık maliyeti (kuruş)
Asfarzâde burcunun tamiri	250
Burçta bulunan tabyanın tamiri	1000
Baf kapısının sağ tarafında bulunan dere üzerindeki değirmen burcuna kadar seğirdim mahallinin dört sicime uzatılması	2100
Değirmen burcu tabyasının tamiri	1000
Ömeriye camiine gelen suyun geçtiği burcun tamiri	1000
Kara İsmail burcunun tamiri	500
Ayazma tabyasının tamiri	300
Çukur tabyanın yekpare tamiri	5000
Mağusa kapısında bulunan çirkâbî derenin üzerindeki burcun tamiri	1200
Mağusa kapısının sağ ve solunda bulunan metrislerin tamiri	1400
Girne kapısı burcunun tamiri	1000
Lala burcu tabyasının tamiri	1200
Lala burcunun yekpâre tamiri	4000
Sarı Ali Ağa burcunun tamiri	5000
Sarı Ali Ağa burcunun tamiri	5000

²³ KŞS, Defter no: 21, s. 298, hk. No: 634, 635; KŞS, Defter no: 24, s. 51, hk. No: 96, 112; KŞS, Defter no: 28 s. 46, hk. No: 119.

²⁴ KŞS, Defter no: 29, s. 129

²⁵ "Masrafları ahâli tarafından karşılanmak üzere Lefkoşa, Mağusa, Tuzla, Limason, Baf ve Girne kalelerinin tamir edilecek mahalleriyle hendeklerinin temizlenmesi, hendek ve tabyalarının kuvvetlendirilmesi için hazırlanan keşif defteri", KŞS, Defter no: 29, s. 129, hk. No: 233.

²⁶ Yapılacak işlerin önemli olanları tabloya alınmıştır Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek: 1

Girne kapısı burcunun tamiri	1000
Girne kapısının sağ ve sol taraflarında bulunan metrislerin tamiri	800
Tabya başlarına bina olunacak kule (11 adet, tanesi 100 kuruş)	1100
Girne kapısının soluna bina olunacak sundurma	1000
Baf ve Girne kapılarının tamire muhtaç yerlerinin tamiri	500

Lefkoşa Kalesi için tespit edilen yaklaşık maliyet toplamı 57.650 kuruştur. Diğer kaleler için tespit edilen yaklaşık maliyetler *Tablo 2*'de gösterilmiştir. Tabloya baktığımızda tamirat için en fazla maliyetin Mağusa kalesi, en düşük maliyetin de Tuzla Kalesi için tespit edildiğini görmekteyiz. Limason, Baf ve Girne kaleleri için tespit edilen tamirat maliyeti ise birbirine yakın miktardadır. Bahsi geçen beş kalenin tahmini toplam tamirat bedeli ise 122.980 kuruştur. Kıbrıs adasında bulunan toplam altı adet kalenin tamiri için keşif yapmakla görevlendirilen Seyyid Mehmed Emin Efendi başkanlığındaki bilirkişilerin yaptığı keşif sonrası toplam yaklaşık maliyet ise 180.630 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu maliyetlere baktığımızda, Kıbrıs kalelerinden en önemlilerinin Mağusa ve Lefkoşa kaleleri olduğunu da açıkça görmekteyiz.

Tablo 2: Diğer kalelere yapılacak tamirat

<i>Yapılacak iş</i>	<i>Yaklaşık maliyeti (kuruş)</i>
Mağusa Kalesi'nin tamiri	41.200
Tuzla Kalesi'nin tamiri	13.540
Limason Kalesi'nin tamiri	23.550
Baf Kalesi'nin tamiri	24.790
Girne Kalesi'nin tamiri	19.900
TOPLAM	122.980

Kalelerde 1818 (h.1232) yılında yapılacak tamirat ve tadilatla ilgili düzenlenen keşif defterinde belirtilen 180.630 kuruşun, ada ahâlisi tarafından karşılanması emredilmişse de, adada sakin ahâlinin ileri gelenleri tarafından, bu kalelerin tamiratının bir defada mümkün olmadığı, birkaç seneye yayılması halinde tamiratın daha kolay yapılacağı, ayrıca adada tamirat işlerinde çalıştırılacak amelenin azlığı ve çekilen kıtlık nedeniyle, bundan önce 1814 (h.1230) ve 1815 (h.1231) senelerinde kalelerin tamiri için ahâlden istenen elli bin kuruşun affedildiği gibi, bu sefer de kendilerinden istenen paranın alınmamasını talep etmişlerdir. Bu isteklerini belirten iki mahzar, papişaha iletmek üzere Lefkoşa Kadısı Seyyid Derviş Ali'ye teslim edilmiştir.²⁷

1 Kasım 1822 (15 Safer 1238) tarihli bir hükümde, daha önce Mimar Mehmed Emin Halife tarafından hazırlanan keşif defterinin yenilenmesi için hâssa mimar halifelerinden Mehmed Said Halife görevlendirilmiştir²⁸. Kıbrıs adasında bulunan Lefkoşa, Mağusa, Yenikale, Tuzla, Limason, Baf ve Girne kalelerinin tamiri ile adanın etrafında bulunan limanları korumak için görevli askerlere kışlaklar inşa edilmesi, Lefkoşa Kalesi'nin tabya duvarları altında biriken toprakların temizlenmesi, zahire ambarları ile değirmenin tamir

²⁷ KŞS, Defter no: 29, s. 130, hk. No: 234.

²⁸ KŞS, Defter no: 45, s. 157, hk. No: 203.

edilmesi için Mehmed Said Halife tarafından, ahâlinin ileri gelenleri ile mahallerine gidilerek gerekli incelemelerin yapıldığı ve keşif-i sâni defterinin hazırlandığı anlaşılmaktadır²⁹.

b.2. Mağusa Kalesi Keşif Defteri

1817 tarihli keşif defterinde³⁰ ilk kayıt Mağusa Kalesi'ne aittir. Defterde, öncelikle tabyalarda, kapılarda, burçlarda, kale duvarlarında ve siperlerde zamanla eskiyen ve tamire ihtiyaç duyulan mahaller tespit edilmiş, en, boy ve yükseklikleri verilmiştir. Ayrıca tamiratın nasıl ve hangi malzeme ile yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu açıdan, kale keşif defterlerinde geçen malzemeler ve yapılacak işler, günümüzde tarihi eserlerin restorasyonlarını üstlenen firmalar ve teknik personeli tarafından dikkatlice incelenmelidir.

Mağusa Kalesi'nin tamiri için ilk keşfe Akkule Tabyası'ndan başlanmıştır³¹. Akkule Tabyası içinde mevcut topların altına, yeni taşlarla ve hâlis harçla 18 arşın³² uzunluğunda, 17 arşın genişliğinde ve 1 arşın yüksekliğinde iki adet döşeme taban inşa edilmesi; tabyaya gelen yol üzerindeki kemerlerin ve duvarların sıvaları ile derzlerinin yenilenmesi; eskiyen taşlarının yenileri ile değiştirilmesi; kale kapısı önünde mevcut iki adet asma köprü arasındaki yol üzerinde bulunan kemerlerin tamir edilmesi ve yol kenarlarına korkuluklar yapılması için gerekli keşif çalışmaları yapılmıştır.

Uğrunkapı'nın (Oğrunkapı) sağ tarafında bulunan kale duvarı ile ikinci tabyaya giden yolun dış tarafının derzlerinin halis harç ve çivileme derz ile kale kapısının sağ tarafında bulunan mescidin sıvalarının yenilenmesi; üstüne ardıc ağacından kirişli, üzeri kamış ve onun üzeri toprak kaplı tavan yapılması; yine mescidin dört tarafında bulunan ahşap pencereler ile kapısının yenilenmesi istenmiştir.

Keşif defterinde Mağusa Kalesi'nde yapılması gereken diğer işler, cephaneliğe bakan duvarın yıkılan yerlerinin tamir edilmesi, cephane meydanında hendeğe bakan tarafa yeni taşlarla tüfek atışına mahsus siperler yapılması, kale içinde bulunan bazı duvarlarının eskiyen taşlarının yenilenmesi, iç duvarların sıvalarının yenilenerek badana yapılması, tabyalarda harab olan yerlerin tamir edilmesi, topların altında bulunan döşemelerin yenilenmesi, Canbulad Paşa kapısına giden yolun sağ tarafında bulunan duvarın yıkık yerlerinin onarılması, Deniz tabyası ve Deniz kapısının çevresindeki duvarlar ile merdivenlerden harab olan yerlerin tamir edilmesi, İç kale kapısı ile kemerlerin çam tahtasından yeniden yapılması, kale kapısının yenilenmesi işleridir.

Bunlara ilave olarak Zincirboğazı'na giden yol üzerinde ve çevresindeki duvarlar ile top siperlerinden harab olan yerlerin tamiri, Altuntabya içinde bulunan dört adet top mazgal duvarının yeniden inşa edilmesi, Mağusa Kapısı içinden kaleye gitmek için sağ ve sol tarafa iki adet yol ve yol kenarlarına korkuluklar yapılması, kapının üzerine bir kemer inşa edilerek üzerine tuğrâ-yı âlişân konulması, Bayraktar Tabyası'ndan nevbethane mahalline gelinceye kadarki seğirdim mahalline siperler inşa edilmesi ve Bayraktar Camii ile Bayraktar Türbesi çevresinde tamire muhtaç yerlerin tamir edilmesi işleri de bulunmaktadır.

Ayrıca, Mağusa Kalesi'nde bulunan tabyaların içine dört tarafı taş üzerine çifte kerpiç duvarlı, üzeri tabanlı mertek kaplı, kamış örmeli ve toprak serili, parmaklıklı pencere ve kapısı olan toplam yirmi adet karakolhane yapılması için gerekli keşif yapılmış ve her birinin en, boy ve yükseklikleri ayrı ayrı belirtilmiştir.³³

²⁹ KŞS, Defter no: 45, s. 158, hk. No: 203.

³⁰ KŞS, Defter no: 29

³¹ KŞS, Defter no: 45, s. 158, hk. No: 203.

³² 1 arşın = 75,8 cm

³³ KŞS, Defter no: 45, s. 162, hk. No: 203.

Karakol binası yapılacak tabyaların isimleri ve karakol adetleri Musalla Tabyası: 2 adet, Sarı Ali Ağa Tabyası: 2 adet, Lala Tabyası: 2 adet, Altun Tabya: 2 adet, Çukur Tabya: 2 adet, Bayrakdar Tabyası: 1 adet, Kara İsmail Tabyası: 2 adet, Değirmen Tabyası: 2 adet, Asfaroğlu Tabyası: 2 adet, Emir Ali Ağa Tabyası: 2 adet ve Girinye Kapısı Tabyası: 2 adet şeklinde sıralanmıştır.

1817 tarihli 45 Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili'nin 157. sahifesinde kayıtlı bulunan ve "*Berây-ı keşf-i Kal'a-i Mağusa der cezîre-i mezkûre*" başlığını taşıyan bu defterden hemen sonra, 162. sayfada tekrar "*Berây-ı keşf-i Kal'a-i Mağusa der cezîre-i mezbûre*" başlığıyla bir defter daha kaydedilmiştir. Tahminimize göre bu defterde de bir önceki keşiften kalan veya sonradan tespit edilen kısımlarda yapılacak tamirat ve tadilatla ilgili işler kayıtlıdır. Bu işlerin büyük çoğunluğu ahşap kapı ve pencerelerin yenilenmesi, kapı ve pencere söğelerinin tamiri veya yenilenmesi, top mazgallarının eskiyen taşlarının değiştirilmesi, sıva ve derzlerinin yenilenmesi işleridir³⁴.

b.3. Yenikale Keşif Defteri

Mağusa Kalesi'nin keşif defterinden sonra Tuzla civarında bulunan Yenikale'nin keşif defteri "*Berây-ı keşf-i Yenikal'a el-vâki fî civâr-ı Tuzla der cezîre-i mezbûre*" başlığıyla yer almaktadır³⁵.

Yenikale'de yapılan keşifte, kalede yapılması gereken işlerden bazıları, kalenin seğirdim duvarlarının iç ve dış taraflarının, top ve tüfek mazgallarının halis harçla çivileme derzlerinin yenilenmesi; kale içinde bir adet ağa odası inşa edilmesi; harab olan kale kapısının meşe ağacından ve demir kuşaklı olarak yenilenmesi; Karpas nebethanesi ve İçkale'nin İncedil Tabyası'nın duvarlarının tamir edilmesi, eskiyen taşlarının yenileriyle değiştirilmesi, yollarının tamir edilmesi; Yeşildeniz Tabyası, Eğrikapı Tabyası ve Karatabya'nın top mazgalları ile duvarlarının tamir edilmesi, derzlerinin yenilenmesi, bir kısmına siperler inşa edilmesi, yıkılan yerlerinin yeniden yapılması; topların altındaki döşemelerin yenilenmesi; kalenin dış duvarları ile hendek duvarlarının yıkılan ve enkazı dahi bulunamayan yerlerinin yeni taşlarla ve hâlis harçla yeniden yapılması; kale içerisinde bulunan ekmek fırınları ile koğuşların tamir edilip kapı ve pencerelerinin yenilenmesi şeklinde sıralanabilir.

b.4. Tuzla Kalesi Keşif Defteri

1817 tarihli 45 Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili'nde bulunan keşif defterleri arasında Yenikale'den sonra Tuzla Kalesi'nin keşfi bulunmaktadır. Deftere baktığımızda yapılan keşfin, kale surları ve tabyalarıyla ilgili değil, kalede yapılacak ekmek fırınıyla ilgili olduğunu görmekteyiz. Bu da bize keşfin yapıldığı tarihlerde Tuzla Kalesi'nin surlarında, tabyalarında, duvarlarında ve diğer taraflarında herhangi bir tamirata ihtiyaç duyulmadığını göstermektedir.

Defter, "*Berây-ı keşf-i fırın der kasaba-i Tuzla*" başlığını taşımaktadır³⁶. Toplam beş maddeden oluşan keşfin, Tuzla Kalesi bitişiğinde bulunan Yenihan'da askerlere mahsus iki adet ekmek fırınının yerine yeni bir fırın inşa edilmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Keşfi yapılan fırının özellikleri, "Dört tarafı melez harçla yarı yerine kadar taş, yukarısı çifte kerpiç duvarlı, yenedünya misilli çam ağacından direkli, üzeri çıralı çam ağacından mertekli ve kamış döşeli, üzeri toprak örtülü, dört bir tarafı çamur sıvalı, üç adet kanatlı ve parmaklıklılı ahşap pencereli, bir adet ahşap kapılı, ekmekleri koymak için iki adet tezgahlı, iki adet hamur tekneli, buğday yıkamak için iki adet tekneli 17,8 arşın uzunluğunda, 8 arşın genişliğinde fırın binası inşaası." şeklinde belirtilmiştir.

³⁴ KŞS, Defter no: 45, s. 157.

³⁵ KŞS, Defter no: 45, s. 157.

³⁶ KŞS, Defter no: 45, s. 166, hk. No: 203.

Tuzla Kalesi'nde yapılacak fırınla ilgili olarak keşif defterine kaydedilen diğer hususlar ise fırın binası haricinde yeni taştan, melez harçla rıhtım döşemeli, üzeri kerpiç duvarlı, iç ve dış tarafları çamur sıvalı, iç kısmının alt tarafı ateş taşı döşemeli, yekpare ateş taşından külhanlı ve söğeli, kapaksız iki adet fırın inşası; ekmekleri koymak için, koğuş tahtasından 2 adet tezgah yapımı; Venedik tahtasından 2,18 arşın uzunluğunda 1 arşın genişliğinde, 0,5 arşın yüksekliğinde iki adet hamur teknesi yapımı; buğday yıkamak için, koğuş tahtasından 2 arşın uzunluğunda, 1,6 arşın genişliğinde ve 1,8 arşın yüksekliğinde 1 adet tekne yapımı olarak sıralanabilir.

b.5. Limason Kalesi Keşif Defteri

1817 tarihli defterin "*Berây-ı keşf-i Kal'a-i Limason ve fırın der kasaba-i mezbûre*" başlığıyla kaydedilen bölümünde ise yine kalenin surları, tabyaları ve duvarlarıyla ilgili fazla bir tamirat ve tadilatın yer almadığını görmekteyiz. Kalenin bazı kısımlarında yıpranan döşeme taşlarının yenileriyle değiştirilmesi, kale içerisinde bulunan ve harab olan dizdar ağa odasının yeniden yapılması, yine kale içerisinde bulunan bir odanın sıvasının yenilenmesi, ahşap sundurmaların, saçakların ve derzlerin yenilenmesi gibi işler deftere kaydedilen ilk maddeler arasındadır.

Limason Kalesi'nde keşfi yapılan diğer işler ise Tuzla Kalesi'nde bulunan fırın gibi, kale bitişiğinde bulunan ve askerlere mahsus olan iki adet fırının yenilenmesidir. Fırınların iç kısımlarındaki ateş taşlarının değiştirilmesi; kerpiçten kubbeli, alt ve yan kısımları ateş taşı döşemeli, söğeli ve fırın kapılı, kapaksız, 5'er arşın uzunluğunda, 2,5'ar arşın genişliğinde iki adet fırın inşası; buğday koymak için mermer döşemeli, taş duvarlı, iç ve dışı hâlis harçla sıvalı buğday ambarının yeniden yapılması; ekmek koymak için 2,5 arşın eninde ve 2,5 arşın boyunda iki adet tezgahın yenilenmesi; 3 adet hamur teknesinin yenilenmesi işleri defterde kayıtlıdır.

b.6. Baf Kalesi Keşif Defteri

1817 tarihli ve 45 Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili'nde bulunan keşif defterinde, Baf Kalesi'nde yapılacak tamirat ve yenileme işleri; Baf Kalesi üzerinde bulunan dört adet top mazgal duvarlarının iç ve dış kısımlarının yeni taş ile çivileme yapıp derzlerinin yenilenmesi; kalenin denize bakan tarafında bulunan topun alt döşemesinin taşlarının değiştirilerek hâlis harçla üzerinin sıvanarak döşemesinin yenilenmesi; limana bakan siper duvarının iç tarafında yıkılan yerlerinin yeni taşlarla tamir edilmesi; harem dairesinin iç ve dış duvarlarının sıvalarının ve derzlerinin yenilenmesi; Bâlâ tabyasının iki tarafındaki duvarlar ile top mazgal duvarlarının tamir edilmesi, tabyada bulunan dört adet odaya ahşap kapılar yapılması; merdivenlerin yenilenmesi; mühimmat odasının duvarlarının tamir edilmesi; kalenin ahşap asma kapısının harab olan döşemesinin büyük meşe ağacından, kuşaklı ve mismarlı olarak değiştirilmesi; kale kapısı içinde ve asma köprünün üzerinde bulunan kirişlerin yenilenmesi; kapı önünde mevcut köprünün üzerindeki yolların ve kaldırımların tamir edilmesi şeklinde sıralanabilir.

Bunların dışında, Tuzla ve Limason kalelerinde olduğu gibi Baf Kalesi yakınlarında, kasaba içinde bulunan askerlere mahsus ekmek fırınının duvarlarının, çatısının, kapı ve pencerelerinin yenilenmesi, bir kapalı fırın, 2 hamur teknesi ve bir ekmek tezgahı yapılması da istenmiştir.

b.7. Girne Kalesi Keşif Defteri

1817 yılında yapılan keşifte, Girne Kalesi'nin kale duvarları, surları, tabyaları hakkında herhangi bir tamirat kaydı mezcud değildir. "*Berây-ı keşf-i fırın der-Kal'a-i*

*Girinye*³⁷ başlığından da anlaşılacağı üzere keşif, Girne Kalesi'nde bulunan fırınların tamirleriyle ilgili yapılan bir keşiftir. Keşfe göre, Girne Kalesi içerisinde bulunan ve yeni inşa olunan on adet ekmek fırınının duvarlarının tamir edilip sıvalarının yenilenmesi, taşlarının değiştirilmesi, kare haricinde hamam yakınında bulunan iki adet fırının duvarlarının tamir edilmesi, tavanının değiştirilmesi, fırınlara dört adet tezgah inşaatı ile bir adet hamur teknesi yapılması öngörülmektedir.

Kale keşiflerinden sonra aynı defterde adanın bazı yerlerinde iskân olunacak askerler için dört tarafı taş duvarlı, üzeri kirişli, kamış örmeli, toprak döşemeli, ikişer adet ocaklı, birer adet pencere ve kapısı bulunan dokuz adet kışlak odaları inşaatının keşfi kayıtlıdır.

Kışlak odalarının inşa edileceği mahaller, Tuzla kasabasına sekiz saat mesafede Tatlısu adlı köyde 21 arşın uzunluğunda, 10 arşın genişliğinde, 3,5 arşın yüksekliğinde iki adet; Limason kazasına tabi Evdim, Pissori ve Paramali önlerinde limana yakın birer adet; Limason ile Baf arasında Kukla köyü limanı önünde bir adet; Baf Kalesiyle Lefke arasında Lara, Poli ve Makonda limanlarında birer adet; Lefke'nin Pirgo limanı önünde ve Lefke'de bulunan büyük liman önüne birer adet³⁸ olarak kaydedilmiştir.

c. 1849 Tarihli Kale Keşif Defterleri

I-B Numaralı Sicilde, Kıbrıs kalelerinde 1849 (1265) tarihinde yapılan keşif defterleri yer almaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi I-B Numaralı defter, Kıbrıs Şeriye Sicilleri arasına sonradan eklenen bir defterdir. Defterin baş tarafında 1757 (1067) tarihli hükümler yer almaktadır. Keşif defterlerinin bulunduğu sayfalar, tahminimize göre defterin ciltlenmesi esnasında sonradan dahil edilen kısımlardır.

Defterde, Lefkoşa, Mağusa, Tuzla Limason, Baf ve Girne kalelerindeki silah ve mühimmatın sayımı esnasında, kalelerin yeniden inşa ve tamir edilmesi gereken yerleri de tespit edilmiş ve hazırlanan harita ile çizilen resimlerde (projelerde) bu yerler gösterilmiştir. Kıbrıs adası muhassılı Adil Paşa başkanlığında, bilirkişiler ve mahalli meclislerin bilgisi dahilinde yapılan keşiflerde, Mağusa, Baf ve Girne kaleleri limanlarının dolduğu, duvarlarının harab olduğu belirtilmekte ve limanların temizlenip, harab olan yerlerin tamir edilmesi amacıyla bu ilk keşfin yapıldığı ve keşif defterinin bir nüshasının kadılığa bırakıldığı belirtilmiştir.

Bu defterde kayıtlı keşifler, diğer defterlerdeki keşiflerden farklıdır. Diğer defterlerde, yapılan keşifler sırasıyla ve tablo halinde verildiği halde burada, yapılacak işler daha ayrıntılı olarak verilmektedir.

c.1. Lefkoşa Kalesi Keşif Defteri

"Berây-ı keşf-i kal'a-i Lefkoşa" başlığını taşıyan keşifte³⁹, ilk kayıt, Lefkoşa Kalesi'ndeki Baf Kapısı'nın sağ tarafında bulunan Hacı Kaytaç Tabyası'na yeni bir kışla yapımıyla ilgili teknik bilgiler yer almaktadır. Yapılacak olan kışla müstemilâtında iki katlı bir daire, iki koğuş, mutfak, çamaşırhane, kiler, cami, hastane ve mühimmat ambarı bulunmaktadır. Kışla ve müstemilâtının hangi malzemelerle ve ne şekilde yapılacağı da ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre, kışlada yapılacak olan daire, koğuşlar ve odaların sağlam bir temel üzerine oturtulması için yaklaşık iki metre uzunluğunda ve bir metreye yakın genişlikte bir temel kazılması ve yeni taş, kum ve kireç harcı karışımı sağlam bir duvar örülmesi öngörülmüştür. Duvarlar, kapı ve pencere seviyesine geldiğinde meşe biçmesi ağaçtan çift kanatlı bir kapı yapılması, kapı ile pencerelerin üst kemerleri ile söğelerinin

³⁷ KŞS, Defter no: 45, s. 167, hk. No: 203.

³⁸ KŞS, Defter no: 45, s. 167, hk. No: 203.

³⁹ KŞS, Defter no: 1-B, s. 22

kûfegi taştan olması; kapının kol demiri ve büyük bir kiliti ile halkasının bulunması, kapının üzerine ise binanın yapım tarihi ile birlikte bir tuğranın mermere işlenerek asılması istenmiştir. Hükümde, yapılacak kapının iki tarafına görevliler için iki küçük oda ile bir kahve odası, dehliz ve helâli büyük bir oda, iki katlı koğuşlar, cami, hastane koğuşları, mutfak, çamaşırhane, kiler ve mühimmat ambarı yapılması için de gerekli teknik bilgiler yer almaktadır.⁴⁰

Mühimmat ambarının bitişiğinde, dört tarafı birer zirâ⁴¹ genişliğinde ve on zirâ uzunluğunda kâgir duvar üzerine, kapak taşından toloslu, üzeri kiremit döşeli, kirpi saçaklı, taş söğeli, bir kapısı ve iki penceresi bulunan yeni bir cephanelik inşa edilmesi için gerekli bilgiler de verilmektedir.

Lefkoşa Kalesi'nde yapılan bu keşifte tamir edilmesi veya yeni yapılması istenen mahaller, kalede yeni yapılacak koğuşlar tarafında bulunan taş merdivenlerin harab olan yüzlerinin, basamak taşından ve hâlis harçla birleştirilerek yenilenmesi; İçkale'de bulunan kule ambarının solunda, bir çamaşırhanesi, bir aşçı odası ve helâsı bulunan 38 zirâ uzunluğunda (Yaklaşık 29 metre), 9 zirâ genişliğinde (Yaklaşık 7 metre) ve 5 zirâ yüksekliğinde (Yaklaşık 3,8 metre) bir daire inşası; İçkale'de bulunan siperlerin altında, kule ambarının sağında bulunan iki cephaneliğin harab olan alt döşemelerinin, kapıların, kapı söğelerinin ve sıvalarının yenilenmesi, kâgir kemerin deniz tarafındaki ayağının harab olan kısımlarının temizlenerek tamir edilip hâlis harç ile sıvanması ve kule ambarının tamir edilmesi; İçkale kapısı yolu üzerinde, iç liman tarafında hendeğe akan suyun üzerindeki köprünün deniz kumu ile kapandığı ve hendek tarafından harka doğru olan kemerlerin duvarları harab olduğundan, harab olan kısımlar ile köprünün temizlenerek biriken kumların tahliye edilmesi, hendeğin boşaltılması ve içinden su akmasının sağlanması olarak belirtilmiştir.

Ayrıca Dışliman ile Eğrikapı Kulesi arasında bulunan kulenin altındaki Dış Liman kapısı ile Eğrikapı tarafında bulunan köşenin duvarları ile merdivenlerin tamir edilmesi; Cephane köşesinden Baf Kapısı tarafında koltuk ile beden duvarına varınca ve yine mutfak köşesinden Hacı Kaytaş Tabyası tarafına beden duvarına kadar kışlak ve tabya muhafazası için üzeri kiremit kaplı yol yapılması; kışlağın zemini yüksek olduğundan, kaleye gelen suyun su yoluna yeni bir hark kazılıp su yolu inşa edilerek kışlağa su getirilmesi ve kışlak önünde yapılacak bir su deposunda suyun toplanıp mutfak ile çamaşırhanede kullanılmasının sağlanması; kışlağın önündeki yolların ve kaldırımların tamir edilmesi, koğuş kapılarından itibaren iki tarafta olan kapılara varıncaya kadar kaldırım yapılması istenmiştir.

Aynı keşifte yukarıda sayılan işlerin dışında, Yel değirmeni Tabyası, Baf Kapısı, Karaismail Tabyası, İlyas Mazgalı, Ayazma tabyası, Sazlı Tabya, Söğütlü Tabya ve Girne Kapısı'nda kale bedenlerinde, tabya yüzlerinde ve muhtelif mahallerde duvarlardan bazısı yıkılıp, bazısı harab olduğundan, bunların tamamen yıkılarak taş ilavesiyle yeni duvarlar yapılmasının⁴² gerektiği belirtilmiştir.

c.2. Mağusa Kalesi Keşif Defteri

Defterde, Lefkoşa Kalesi'nin keşfinden sonra Mağusa Kalesi'nin keşfi yer almaktadır. "*Berây-ı keşf-i Kal'a-i Mağusa*" başlağını taşıyan keşif defterinde, Lefkoşa Kalesi keşif defterinde olduğu gibi tamir edilecek ve yeniden yapılacak mahaller ayrıntılı olarak

⁴⁰ KŞS, No: 1-B, s. no: 22, hk. no: 18

⁴¹ 1 zirâ: 0,758 cm.

⁴² KŞS, No: 1-B, s. no: 26, hk. no: 18

verilmiştir. Mağusa Kalesi'nde yapılan keşifte ilk kayıt, kale içerisine bir kışla yapımıyla ilgilidir. Mağusa Kalesi'nde bu keşifte yapılması gereken işler, kale içerisinde her şeyiyle mükemmel bir koğuş, iki zâbit odası ve bir kahve ocağı yapılması, kale içinde bulunan "Dizdar Konağı" tabir olunan konağın duvarları dışarı doğru meyledip alt ve üst döşemeleri harab olması nedeniyle duvarlarının yıkılarak kale içerisinde bulunan harab manastırlardan taş getirtilip dış duvarların ve iç bölmelerinin yeniden yapılması, üzeri kiremit örtülü bir çatı yapılıp, kaldırımların ve yolların Malta taşına benzeyen ve adadan çıkartılan taş ile döşenmesi; Dışlıman Kapısı Kulesi'nden, Eğrikapı Kulesi şev tarafına varıncaya kadar olan hisar duvarı zayıf bir mahal olduğundan ve taşları döküldüğünden, temel kazılıp, duvarın çürük taşları temizlenerek yeni bir duvar örülmesi ve pâyve duvarının tamir edilmesi şeklinde belirtilmiştir.

Bunların dışında, Eğrikapı Burcu'yla Akkule'nin şev taraflarına varıncaya kadar tüm kaldırımların tamir edilmesi; Eğrikapı Tabyası'nın deniz tarafında bulunan ve harab durumda olan muhafaza siperinin, Akkule'nin deniz tarafındaki siperler ile Halkalı Burç arasındaki İkinci Halkalı Burc'un sağ ve solunda bulunan muhafaza siperlerinin ve Eğrikapı Tabyası'nın ortasında bulunan on altı adet küçük pâyelerin zemine kadar yıkılarak yeniden yapılması istenmiştir.

Kalede yapılması gereken diğer işler ise Yılanlı Tabya'nın köşesinde, Eğrikapı önünde, Liman Burcunda, Capbolat Paşa Burcu'nda ve Akkule Tabyası'nda bulunan karakolhanelerin harab olan çatıları ile kapı ve pencere kanatlarının, mevcut duvarların üzerine yeni çatı yapılarak yenilenmesi; kale önünde bulunan köprünün iki tarafındaki asma köprüler uzun zamandan beri harab durumda olması nedeniyle kaldırılmadığından, köprülerin üzerinde bulunan saçlar ve demir aksam sökülerek köprü direkleri ile döşemelerinin yenilenmesi ve köprülerin tamir edilmesi; Kassablar Burcu ile Yılanlı Tabya'nın karşısında bulunan duvar harab olup hendek dolduğundan, duvarın mevcut taşlarına yeni taşlar ilave edilerek tamir edilmesi; kaleye beş saat uzaklıktan gelen tatlı suyun harkları ve kemerleri uzun zamandan beri harap durumda olduğundan, kemerlerin zemine kadar yıkılıp, taş ilavesiyle yeniden yapılması, harkların içinin tamir edilip kapak taşlarının değiştirilmesi, kale kapısı karşısındaki çeşmeye künk dizilmesi, liman çeşmesine giden harkların tamir edilmesi ve kale çeşmesinin deposunun derzli lögün⁴³ ile sıvanıp, kapak döşemeleri ve derzlerinin tamir edilmesi, musluğunun, ahşap söğesinin ve kapı kanadının yenilenmesi olarak sıralanmıştır.

Defterin bu kısmında, su kemerlerinin ve harkların uzunluk, genişlik ve yükseklikleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Günümüzde birkaç tane kemer kalıntısı haricinde su yollarından hiçbir eser kalmayan Mağusa Kalesi'nin su yolları ve kemerleri ile ilgili olarak aşağıdaki tablonun iyi incelenip üzerinde düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Tabo 3: Mağusa Kalesi'ne gelen su yolunun kemerleri.⁴⁴

<i>Kemerler</i>	<i>Uzunluğu</i>	<i>Genişliği</i>	<i>Yüksekliği</i>
Birinci kemer	4 arşın	2,5 arşın	5 arşın
İkinci kemer	10 arşın	2,5 arşın	7 arşın
Beş adet kemer	50 arşın	2 arşın	6 arşın
Üç adet kemer	12 arşın	1,5 arşın	1 arşın

⁴³ Lögün: Kireç, zeytinyağı, pamuk, yumurta akının karıştırılmasından elde edilen, kırık, çatlak çanak, çömlükleri, künkleri birleştirmekte kullanılan macun. <http://www.sozce.com/nedir/218352-logun>

⁴⁴ KŞS, No: 1-B, s. no: 28, hk. no: 18

Tabo 4: Mağusa Kalesi'ne gelen su yolunun uzunluğu.

<i>Mevkii</i>	<i>Uzunluğu</i>	<i>Genişliği</i>	<i>Yüksekliği</i>
Pınar başından birinci kemere varınca	11,150 arşın	1 arşın	1 arşın
Birinci kemerden ikinci kemere varınca	7,500 arşın	1 arşın	1 arşın
İkinci kemerden dere mevziinde kâgir kemerlere değin	1,875 arşın	1 arşın	1 arşın
Kebîr kemerlerden Ayamarina karyesindeki küçük kemere varınca	1,875 arşın	1 arşın	1 arşın
Ayamarina karyesindeki küçük kemerden Kutup hazretlerinin yanındaki üç adet kemere varınca	15,000 arşın	1 arşın	1 arşın
Kutup hazretlerinin yanındaki kemerden köprü kapısı önündeki teraziye varınca	400 arşın	1 arşın	1 arşın
Teraziden kale içindeki çeşmeye varınca künk dizilerek yapılacak su yolu	175 arşın	1 arşın	1 arşın
Kale içindeki çeşmeden Liman çeşmesine varıncaya kadar yapılacak hark	900 arşın	1 arşın	1 arşın

c.3. Tuzla Kalesi Keşif Defteri

Tuzla Kalesi'nin ikinci keşif defterinin başında, kalenin harâbiyetinden dolayı tamir ve tadilatının yapılması için Kıbrıs Muhassılı İsmail Adil Paşa ve Kıbrıs Yerli Topçu Binbaşısı Hafız Ağa'nın görevlendirildiği fakat tamirine başlanan kalede, ilk keşifteki tahminden fazla tamire ihtiyaç duyulan mahallerin olduğu, keşif bedelinin yetmediği ve tamiratın bitirilemediği için ikinci bir keşfe ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

İkinci keşfe göre yapılması gereken işler, İç Kale'nin güney tarafında, üst katta bulunan barbatalar⁴⁵ ile Orta Karakol Kulesi arasındaki ana duvarın üzerinin yeni taşlar ile kapatılarak derzli kapaklar yapılması, barbataların altındaki beş adet karakolun kapılarının, ahşap söge ve kanatları ile kilit ve menteşelerinin değiştirilmesi, merdiven altında bulunan tuvaletlerinin yenilenmesi, kale kapısından itibaren iç tarafa giden yol ve kaldırımların yapılması, kale içinde bulunan su kuyusunun duvarları harab olduğundan, yeniden kazılarak içine taş merdiven yapılması ve duvarlarının yenilenmesi; cephanelikler ile muhafız odalarının kapı önlerine dörder ayak taş basamaklı merdivenler yapılması; kalenin kuzey tarafında sonradan inşa olunan dış kalenin kara tarafında bulunan koğuşların ve odaların tamir edilmesi ve eksiklerinin tamamlanması, kalenin beden duvarının üzeri ile koğuşların arasında bulunan yollara mermer döşenmesi ve korkuluk yapılması; kale içerisinde bulunan kahvehanenin yerine müstemilatı ile birlikte bir müdür konağı yaptırılması olarak sıralanmıştır.

Yine aynı kayıta Tuzla kasabası dışında, İncirlik adı verilen mahalde bulunan küçük tabyadaki cephanelik ve odaların tamir edilip çatılarının, kapı ve pencerelerinin değiştirilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

⁴⁵ Barbata: Kalelerde mazgal ve mazgal siperlerinin oluşturduğu girintili çıkıntılı dış duvarların üst bölümü, kale korkuluğu.

c.4. Limason Kalesi Keşif Defteri

1849 tarihli 1-B Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili'nde bulunan son kale keşif defteri Limason Kalesi'ni aittir. "*Berây-ı keşf-i Kal'a-i Leymason*"⁴⁶ başlığıyla kaydedilen defterde, kalenin harab olan muhtelif yerlerinin tamiri ile birlikte yeniden inşa edilen yerlerinin de kayıtlarına rastlamaktayız.

Limason Kalesi'nde yapılacak işler ise Büyük Kale'nin üst katında bulunan nöbet odaları, peksimet ambarı ve orta katta harap durumda olan bazı mahallerin, "*kaleye bir saat mesafede olan Eski Leymason denilen mahalde bulunan harâb duvarlardan taş söğelerin kayık ile naklolunmasıyla yüzleri ince tarak ile düzeltilerek atık kapakları sökülüp hâlis harc ile tahtları nîm zirâ kaddinde rıhtım üzerine kapak döşenip üzeri harc ile mükemmel derzli döşemelerin tamiri*"; kale içinde bulunan üçer katlı, küçük cephaneye ve mühimmat odalarının alt döşemelerinin yenilenmesi; Büyük Kale'nin önünde bulunan ve harab olan ahşap merdiverlerin, temel kazılarak "*temel üzerine som yüzlü kebîr taşdan*" basamaklı olarak yeniden yapılması olarak sıralanmıştır.

Keşifte, Limason Kalesi'nde askerlere mahsus bir mahal bulunmadığından, liman tarafında, sahilde bulunan küçük kalenin solundaki toprak tabyanın yıkılarak, aynı mahalde, deniz tarafına küçük kaleye bitişik bir temel kazılıp, "*kazık ızgara rıhtım temel üzerine zikrolunan taşdan som yüzlü dört adet mazgal minhâ olarak*" mazgallar ve siperler inşa edilmesi, ayrıca askerlere mahsus iki oda, bir koğuş, bir çamaşırhane ve kâgir ocaklı bir mutfak olan kışla inşası; inşa olunacak kışlanın iki tarafına muhafız duvarı yapılması, siperlerin sol tarafına temel kazılarak koğuşa bitişik, üzeri kiremit kaplı, ahşap saçaklı bir hela inşa edilmesinin gerektiği belirtilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin, Akdeniz'in ortasında bulunan adayı, gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koruyup kollamak amacıyla güvenlik tedbirleri aldığı, bunun yanında güvenliği sağlayacak görevlilerin de yaşam alanlarını düzenleyip, gerektiğinde yeni yerler inşa ettiğini görmekteyiz. Adada bulunan kalelerden Lefkoşa Kalesi hariç, sadece sahillerde bulunan kalelerin tamirat, tadilat ve inşa işleri yapıldığı halde iç kısımlarda bulunan Saint Hilarion, Kantara ve Buffavento kaleleri ile ilgili herhangi bir keşfe rastlanılmamaktadır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin güvenlik açısından iç kaleler yerine sahillerde ve limanlarda bulunan kalelere daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde kalan Kıbrıs Adası'nda, adanın güvenliğini ve savunmasını sağlamak üzere yapılan kalelerin bakım ve onarımları esnasında bazen adada yaşayan ahâlinin yardımlarına müracaat edildiği fakat bu yapılırken, ahâliye herhangi bir baskı yapılmadığı ve ahâlinin şikayetlerinin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir.

Kale tamirlerinin zorluğu, surların yüksek duvarları ve taşların ağırlığı tahayyül edildiğinde daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca adada muhtemelen malzeme sıkıntısı çekildiğinden, harabe yerlerde bulunan işe yarar taşlar, yeni inşaatlara taşınarak devşirme taş olarak kullanılmıştır.

Günümüzde tarihi yapı ve maddi miras niteliği kazanan ve bir kısmı müze olarak kullanılan kalelerin geleceğe aktarılabilmesi ve ayakta durabilmeleri için, Osmanlı döneminde olduğu gibi belirli aralıklarla aslına uygun olarak tamirlerinin ve bakımlarının yapılması büyük önem arz etmektedir.

⁴⁶ KŞS, No: 1-B, s. no: 31, hk. no: 18

KAYNAKLAR

Arşiv kaynakları

- BOA, Divan-ı Hümayun Sicilleri Serisi, 12 Numaralı Mühimme Defteri Özet ve Transkripsiyon; Ankara 1993.
- 1-B Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili
- 21 Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili
- 29 Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili
- 45 Numaralı Kıbrıs Şeriye Sicili

Diğer Kaynaklar

- ALASYA, Halit Fikret, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., seri. III, sayı: B1, ikinci baskı, Ankara 1977.
- BOA, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Başbakanlı Osmanlı Arşivi yay., Ankara 2000.
- ÇEVİKEL, Nuri; Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası, 47 Numara yay. İstanbul 2006.
- DİA, Diyanet İslam Ansiklopedisi, "*Kale*", c. 24, TDV Yay., İstanbul 2001.
- ERÇİN, Çilen; "*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Lefkoşa/Nicosia Kenti'nin 13. yy-15. yy Arasındaki Fiziksel Biçimlenişi*", Megarion 2014; DOI: 10.5505/MEGARION 2014.25733.
- HİKMETAĞALAR, Hizber; Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar, İstanbul 2005.
- KARA, Adem; "*19. Yüzyılda Lefkoşa, Limasol ve Baf Kalelerinde Osmanlı Askeri Gücü*", Motif Akademi Halk Bilim Dergisi/2013-2 (Temmuz Aralık), (Kıbrıs Özel Sayısı).
- Meydan Larousse, "*Kale veya Kal'a*", c. 6; Meydan yay. İstanbul 1971.
- YILMAZ, H. İbrahim – DİKMEN S. Ümit; "Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemi", NWSA-Engineering Sciences Academy, 2012, Volume: 7, Numar: 1, Article number: 1E0280.